

# Antikinės kalbos L. Valkūno ir A. Dambrausko korespondencijoje

**Arnoldas Kazimierėnas**

XX a. istorijos skyrius

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas [arnoldas.kazimierenas@gmail.com](mailto:arnoldas.kazimierenas@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-9677-9172>

**Santrauka.** Straipsnyje analizuojami antikinių kalbų (lotynų ir senovės graikų) vartojimo atvejai dviejų VDU klasikinių filologijos absolventų, Antano Dambrausko ir Leono Valkūno, laiškuose, rašytuose daugiausia sovietmečiu ir apimančiuose beveik penkis dešimtmečius. Sovietmečiu, kai bendravimas, ypač laiškais, negalėjo užtikrinti privatumo, šių kalbų vartojimas jiems suteikė galimybę išplėsti perduodamos informacijos prasmes, išsaugoti intelektualinį savitumą ir paryškinti perduodamas mintis. Tyrime išskiriamos trys pagrindinės Antikos kalbų vartosenos kategorijos: pavienės frazės, tiesioginės citatos iš Antikos autorių ir originalūs lotynų kalba parašyti sakiniai. Aptariama, kada ir kokiais atvejais šios raškos formos veikė kaip Ezopo kalbos mechanizmai, leidę perteikti mintis, suprantamas tik laiško autoriui ir jo adresatui. Be to, nagrinėjami atvejai, kai minėtos kalbos buvo vartojamos kitais tikslais, pavyzdžiui, siekiant išreikšti užuojautą ar pagarbą, kartu suteikiant jausmų raškai autentišką humanistinį skambesį. Straipsnis taip pat atskleidžia antikinių kalbų reikšmę sovietinės Lietuvos intelektualams, išsilavinimą įgijusiems nepriklausomoje Lietuvoje, bei jų kultūriniam identitetui, rodo pastangas puoselėti europinę kultūrą esant sudėtingoms istorijos aplinkybėms.

**Reikšminiai žodžiai:** Leonas Valkūnas, Antanas Dambrauskas, sovietmetis, Ezopo kalba, antikinės kalbos, korespondencija.

## Ancient Languages in the Correspondence of Leonas Valkūnas and Antanas Dambrauskas

**Abstract.** The article analyzes the use of ancient languages (Latin and Ancient Greek) in the correspondence of Antanas Dambrauskas and Leonas Valkūnas, spanning nearly five decades. During the Soviet era, when communication – especially through letters – could not ensure privacy, these languages became a subtle means for them to add layers of meaning to the information they conveyed, show their intellectual distinctiveness, and emphasize their ideas.

The study identifies three main categories of the use of ancient languages: isolated phrases, direct quotations from ancient authors, and original sentences written in Latin. It examines when and in what cases these forms of expression functioned as mechanisms of Aesopian language, allowing the transmission of messages understandable only to the letter's author and its recipient. Additionally, it analyzes instances where these languages were used for other purposes, such as expressing condolences or respect.

The article also highlights the significance of ancient languages in shaping the cultural identity of Soviet-era Lithuanian intellectuals who had received their education in independent Lithuania, revealing their efforts to preserve the classical culture under challenging historical circumstances.

**Keywords:** Leonas Valkūnas, Antanas Dambrauskas, Soviet era, Aesopian language, ancient languages, correspondence.

**Received:** 21/01/2025. **Accepted:** 04/09/2025.

Copyright © Arnoldas Kazimierėnas, 2025. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Sovietmečiu, nuolatinės ideologinės kontrolės ir cenzūros sąlygomis, siekiant perduoti mintis, nesutampančias su oficialiuoju ideologiniu naratyvu, buvo ieškoma įvairių komunikacijos būdų. Dažnai kalbama apie literatūroje ir viešojoje erdvėje vartotą Ezopo kalbą, t. y. tam tikrai auditorijai skirtą ir per cenzūros filtrą prasmukusį metaforinį, simbolinį, aliuzinį, parafrazinį ar alegorinį kalbėjimą, užšifruojant esamam režimui priešingas idėjas (Kubilius, Rakauskas ir Vanagas, 2001, p. 136). Šį reiškinių, jo teorinę sąvoką ir praktinius vartojimo atvejus lietuvių literatūros lauke keliuose straipsniuose yra aprašiusi Dalia Satkauskytė (Satkauskytė, 2007, pp. 102–103; 2019, pp. 261–273), genezę ir apraiškas vadinamųjų inteligentų kalboje kaip prisitaikymo strategiją tyrinėjo Valdemaras Klumbys (Klumbys, 2021, p. 68–85). Ezopo kalbą, vertinamą per semiotinio mechanizmo prizmę, ir jos sąveiką savo straipsniuose aprašė Paulius Jevsejevas (Jevsejevas, 2015, pp. 289–311, 499–500; 2014, pp. 73, 141–156).

Sovietmečiu atvirai kalbėti režimui nepriimtiniomis temomis buvo pavojinga ne tik viešai, bet ir privačiai, ypač susirašinėjant laiškais, nes šie ne visada patekdavo į adresato rankas neatplėšti. Nors sąvoka „Ezopo kalba“ yra metafora, straipsnyje į tai bus bandoma pažvelgti tiesiogiai – kaip sovietmečiu privačioje erdvėje galėjo funkcionuoti kalbos, kuriomis rašė pats Ezopas (t. y. senoji graikų) ar jo pasekėjas Faidras (lotynų k.). Tokią galimybę suteikia palyginti gausiai išlikusi dviejų filologų klasikų korespondencija, apimanti beveik 50 metų laikotarpį (nuo 1938-06-28 iki 1987-05-15).

Vienas iš šių filologų – Antanas Dambrauskas (1911–1995), 1936 m. baigęs klasikinės filologijos studijas Vytauto Didžiojo universitete, vėliau dirbęs mokytoju, taip pat dėstęs Kauno kunigų seminarijoje. Dėl šios priežasties 1945 m. suimtas, nuteistas 10 metų kalėti ir ištremtas į Sibiro lagerius. Grįžęs 1956 m., kartu su žmona, su kuria susipažino tremtyje, priverstas įsikurti provincijoje – Druskininkuose. Čia beveik 20 metų dirbo vaikų sanatorijoje, laisvalaikį vertė Antikos autorių kūrinius.

Antrasis korespondentas – Leonas Valkūnas (1914–1990), taip pat baigęs klasikinės filologijos studijas 1938 m. Vytauto Didžiojo universitete. Nuo 1945 m. dirbo Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedroje, 1960–1976 m. – šios katedros vedėjas.

Antanas Dambrauskas ir Leonas Valkūnas buvo pažįstami dar nuo studijų laikų, o jų draugystė truko visą gyvenimą. Dėl susiklosčiusių aplinkybių, privertusių juos gyventi skirtinguose miestuose, turime beveik 150 išlikusių judviejų laiškų (neskaitant įvairių kalėdinių ar velykinių sveikinimų), kurie saugomi trijuose Lietuvos archyvuose: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Leono Valkūno rankraščių fonde (VUB RS, f. 231), Maironio lietuvių literatūros muziejaus Antano Dambrausko fonde (MLLM, Dambrausko fondas), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Antano Dambrausko fonde (LNMMB, f. 147). Laiškuose aptariami įvairūs aspektai, pradedant asmeniniu, baigiant profesiniu gyvenimu: Valkūnas dažnai pasakoja apie Klasikinės filologijos katedros gyvenimą, o Dambrauskas, savo ruožtu, apie savo literatūrinius vertimus ir reikalus, susijusius su jų leidyba.

Sąlygiškai nedaug, tačiau laiškuose pasitaiko ir senovės graikų ar lotynų kalbų vartojimo atvejų: nuo pavienių žodžių ar frazių iki ištisų sakinių. Tokius intarpus galima priskirti pašne-

kovų profesiniam sociolektui<sup>1</sup>. Didžiąją dalį šių intarpų aptarsime straipsnyje. Atrodo, kad minimų intarpų funkcijos skirtingose vietose skiriasi, todėl šiame straipsnyje Dambrasko ir Valkūno korespondencijoje pasitaikančius antikinių kalbų vartojimo atvejus siekiama sugrupuoti – kur įmanoma, apžvelgti tiek istorinį, tiek pavartotų frazių kontekstą ir bandyti nustatyti, ar minėtų frazių vartojimas iš esmės galėtų būti klasifikuotas kaip ezopinė kalba, siekiant perduoti norimą informaciją, kartu nuslepiančią ją nuo galimų saugumo struktūrų patikrinimų<sup>2</sup>.

Įdomu tai, kad ankstyviausias Valkūno laiškas Dambraskui parašytas išvien lotyniškai dar 1938 m. birželį. Jame Valkūnas praneša apie judviejų profesoriaus Franco Brenderio mirtį. Žinoma, šiame laiške nėra nieko slapta, o pasirinkta forma – tik intelektualinis žaidimas<sup>3</sup>. Vis dėlto visi kiti Valkūno laišakai parašyti lietuviškai, tik kartais pavartojant antikinių kalbų intarpus.

Toliau bus aptariamos trys grupės, į kurias galima suskirstyti senųjų kalbų vartojimo atvejus abiejų korespondentų laiškuose, pradedant paskutiniais Lietuvos nepriklausomybės ir baigiant paskutiniais sovietmečio metais. Cituojant laiškus palikta originali rašyba ir skyryba.

## I. Pavieniai žodžiai ar trumpos frazės

Šiai grupei priskiriami pavieniai žodžiai ar frazės, kurie greičiausiai neturi konkrečių aliuzijų į Antikos autorių kūrinius ir priklauso pašnekovų profesiniam sociolektui. Tarp tokių atvejų galima paminėti bendras, lotyniškiems laiškam būdingas pasisveikinimo ar atsisveikinimo formules: *Vale atque iterum vale*<sup>4</sup>, *cura ut valeas*<sup>5</sup>. Panašią funkciją atlieka ir lotyniški sveikinimai gimtadienio ar kitomis progomis. Štai 1984 m. rašytame laiške Dambraskas sveikina Valkūną 70-mečio proga. Pirmiausia palinkėdamas, kad *lucida omnia gressus tuos prosequantur*<sup>6</sup>, laiško pabaigoje jis dar kartą pasveikina lotyniškai:

<sup>1</sup> Lotyniškų intarpų, kaip sociolekto pavyzdžių, galima rasti ir kitų filologų klasikų rašytuose laiškuose. LNMMB saugomame Dambrasko fonde galima paminėti bent du tokius atvejus. Viename iš laiškų Marcelinas Ročka linki Dambraskui ilgo gyvenimo, sakydamas: *At filios filiorum tuorum videas!* (pažodžiui: *Kad pamatytum savo sūnų sūnus*; LNMMB, f. 147, b. 78, [1940 06 12]). Kitame laiške Benediktas Kazlauskas, kalbėdamas apie savo darbą mokytoju Pasvalyje, užrašo Terencijaus frazė: *Fortuna fortes adiuvat* (Ter. *Phrom.*, 203) – *Drąsiems ir sėkmė pagelbsti* (LNMMB, f. 147, b. 50, [1939 09 26]).

<sup>2</sup> A. Dambraskas skųsdavosi, kad gauna praplėstus vokus. Be to, reguliariai buvo kviečiamas saugumo į apklausas. Tai jis aprašo savo atsiminimų knygoje (Dambraskas, 1991, p. 259–274). Apie įvairių kūrinių citatas kaip ezopinės kalbos elementą sovietmečiu prisimena literatūrologė Jūratė Sprindytė: „Ezopo kalba buvo nepaprastai subtilus žaidimas atpažinimo ženklais. [...] Mes nuolat žaidėm citatom, labai daug tekstų mokėjom atmintinai, nuolat kažką skaitydavom. Vakar perskaitytom citatom žaidi šiandien [...]“. Kitas tada tau irgi atsako citatom: „„Iš ko atpažindavai savus“, Loretos Jakonytės pokalbis su Jūrate Sprindyte. In: *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*. R. Kmita (sud.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 267.

<sup>3</sup> LNMMB, f. 147, b. 98, laiškas nr. 1, Valkūnas Dambraskui, [apie 1938 m. birželį].

<sup>4</sup> *Būk sveikas ir dar kartą būk sveikas*; LNMMB, f. 147, b. 98, laiškas nr. 2, Valkūnas Dambraskui, [1939 06 11]. Čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, pateikiami vertimai iš graikų ir lotynų kalbų yra straipsnio autoriaus.

<sup>5</sup> *Rūpinkis, kad būtum sveikas*. Tai dažna Cicerono frazė jo laiškų pabaigoje, aptinkama bent 36 kartus. Vis dėlto galima tik nuspėti, kad tai sąmoninga nuoroda į Cicerono tekstus, o ne tiesiog gimnazijoje ar universitete išmokta formulė. MLLM, A. Dambrasko fondas, Valkūnas Dambraskui, [1971 09 10].

<sup>6</sup> *Vien tik šviesūs dalykai telydi tavo žingsnius*; VUBRS, f. 231, b. 12, Dambraskas Valkūnui, [1984 02 06]. Galima kelti prielaidą, kad toks palinkėjimas galėjo būti aliuzija į Lietuvos himno eilutes: „Ir šviesa, ir tiesa / Mūs žingsnius telydi.“ Šį himną tarpukariu sapfinėmis strofomis buvo išvertęs VDU profesorius klasikas Francas Brenderis ir paskelbęs žurnale *Židinys* (1938, t. XXVII, Nr. 2, p. 211) bei knygoje *Anthologia Latina* (paruošė M. Račkauskas ir J. Vosylius, Kaunas, 1938, p. 204).

*Vive valeque plurimos annos*<sup>7</sup>. Siųsdamas linkėjimus Valkūno dukrai vestuvių proga, Dambrasukas taip pat siunčia lotynišką palinkėjimą: *Plurimos et fructuosos annos*<sup>8</sup>!

Nemažai atvejų, kai lotyniški įterpiniai tiesiog pakeičia lietuviškus žodžius ir, atrodytų, visiškai nėra būtini. Pavyzdžiui, Valkūnas, pasakodamas apie pamokas, gautas iš kažkokio Gasiūno, pavadina jį *vir doctissimus* – mokyčiausiu vyru<sup>9</sup>. Iš laiško konteksto galima spėti, kad lotyniško superlatyvo vartojimas skirtas Valkūnui būdingai ironijai išreikšti ir jai paryškinti. Kiek vėliau Dambrasukas kartu su laišku Valkūnui pasiunčia savo verstų Vergilijaus *Georgikų* ir *Eklogų*<sup>10</sup> juodraščius, prašydamas įvertinti – *placet aut non*<sup>11</sup>, patinka ar ne? Daugiau negu po dešimtmečio Dambrasukas publikavo minėtus vertimus, o išspausdintą knygą nusiuntė Valkūnui. Šis, dėkodamas už dovaną, galbūt dėl nedidelio knygos formato, o gal malonybiškai, iš dėkingumo įvardija ją lotynišku deminutyvu – *libellus*<sup>12</sup>. Galiausiai, vieną iš savo laiškų Dambrasukas baigia kviesdamas Valkūnus jo nepamiršti ir aplankyti – „*praesentia* arba žodeliu per lapelį“<sup>13</sup>, vėlgi lietuvišką žodį „gyvai“ tiesiogiai pakeisdamas lotynišku.

Taigi pirmoji lotyniškų žodžių ar frazių grupė negali būti siejama su tiesioginėmis nuorodomis į konkrečius antikinius tekstus, tačiau, galima manyti, kad kartais omenyje turėti konkretūs autoriai ir jų rašymo stiliaus ypatybės. Dažniausiai aptarti žodžiai buvo vartojami lietuviškiems žodžiams pakeisti, kitais atvejais vartotos tipinės romėnų laiškas būdingos (pasi)sveikinimo ir atsisveikinimo formulės, kurias galima priskirti profesiniam sociolektui. Jei adresantai ir turėjo intencijų referuoti į kokį nors antikinį tekstą, nuorodos sunkiai atsekamos ir galėjo būti žinomos tik patiems korespondentams.

## II. Tiesioginės Antikos autorių citatos

Į antrąją grupę išskirtos Antikos autorių tekstuose randamos frazės ar posakiai. Sieksime išsiaiškinti, ar nuorodos į antikinius kūrinius gali praplėsti laiškuose aptariamus kontekstus. Šiai grupei priskiriamų atvejų yra daugiausia, o jų interpretacija gali būti nevienareikšmė.

Pirmiausia aptarsime romėnų autorių citatas. Dažniausiai laiškų autoriai nenurodo cituojamo autoriaus ar kūrinio, tačiau, galima manyti, kad adresantai šias citatas ir jų kontekstus puikiai žinojo. Štai, pavyzdžiui, dar 1939 m. pabaigoje Valkūnas laiške Dambrasukui aprašo savo nelengvą mokytojo darbą Plungės gimnazijoje. Išvardijęs visus sunkumus, laiško pabaigoje jis priduria: *Aequam memento rebus in arduis servare mentem*<sup>14</sup>.

<sup>7</sup> Gyvuok ir būk sveikas daugelį metų; *Ibid.*

<sup>8</sup> *Ilgiausių ir vaisingų metų!*; VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrasukas Valkūnui, [1975 11 29].

<sup>9</sup> LNMMB, f. 147, b. 98, laiškas nr. 3, Valkūnas Dambrasukui, [1939 07 22]. Epitetas dažnai vartotas Cicerono laiškuose ir kituose kūriniuose, bet sunku pasakyti, ar tai sąmoninga nuoroda.

<sup>10</sup> Laiške Dambrasukas šį kūrinių vadina *Eklogomis*, tačiau vėliau publikuotas vertimas vadinamas *Bukolikomis*.

<sup>11</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrasukas Valkūnui, [1958 07 02].

<sup>12</sup> MLLM, A. Dambrasuko fondas, Valkūnas Dambrasukui, [1971 07 02]. Taip kukliai savo knygeles vadindavo kai kurie romėnų poetai, tarsi kuklindamiesi ir sumenkindami jų reikšmę. Pavyzdžiui, Ovidijus *Liūdesio elegijose* šį žodį dažnai vartoja tiek įvardydamas ankstesnes savo „knygeles“, lėmusias jam tremtį, tiek ir rašomas tremtyje, siekiant ją atšaukti. Savo epigramų rinkinius „knygelėmis“ vadina ir poetas Marcijalis (Mart., I. 1; II. 1 ir kt.).

<sup>13</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrasukas Valkūnui, [1986 11 23].

<sup>14</sup> *Prisimink išlaikyti ramų protą sunkiais laikais*; Horacijus. *Odės*, II. 3.1; LNMMB, f. 147, b. 98, Valkūnas Dambrasukui, laiškas nr. 4, l. 5r, [1939 10 12].

Citata iš Horacijaus odės, skirtos jo draugui Delijui, perteikia stoicizmo įkvėptą patarimą išlaikyti pusiausvyrą tiek patiriant gyvenimo sunkumų, tiek sėkmę. Taigi šia ištrauka Valkūnas tarsi sau linki nepasiduoti ir nenusiminti šiuo metu užklupus sunkumams. Tą pačią Horacijaus odę, tačiau kitą jos vietą, beveik po 47 metų laiške Valkūnui cituoja ir Dambraskas. Iš ankstesnio laiško sužinojęs apie sunkią VU dėstytojo, filologo klasiko Jono Dumčiaus ligą ir hospitalizaciją, laiške rašo: „Ką gi padarysi, Broluži. *Omnes eodem cogimur*<sup>15</sup>. Žmogaus būties darbų trapumas ir menkumas pasidaro itin aiškus, kai savo kvapu dvelkteli Nekviestoji viešnia“<sup>16</sup>. Šioje odės vietoje Horacijus kalba apie visiems žmonėms ateisiančią neišvengiamą mirtį, nepaisant šiame gyvenime uždirbtų turtų, įgytos galios ar pasiekto statuso. Tarsi užtvirtindamas nuorodą į Horacijų, Dambraskas prideda: „O pabaiga, Broluži, visiems viena – anksčiau ar vėliau“<sup>17</sup>.

Horacijus cituotas ir kiek linksmesnėmis progomis. 1972 m. rašytuose laiškuose Valkūnas pasakoja Dambraskui apie išėjusią į pensiją savo žmoną, kuri beveik kas dieną keliauja į sodą netoli Vilniaus, kur užsiima daržininkyste. Po trejų metų, 1975 m. rašytame laiške, Dambraskas sveikina Valkūno sūnaus sumanymą sode pastatyti nedidelį medinį namuką ir čia pat prisimena Horacijų, cituodamas: *Hoc erat in votis*.<sup>18</sup> Nors Dambraskas pacituoja tik pusę pirmosios eilutės, kontekstas aiškus – jis džiaugiasi, kad Valkūnas turės lopinėlių žemės su nameliu, kur galės leisti laiką. Tai patvirtina tolesni Dambrasko žodžiai: „O pastogėje šiltesniu metu ir pasnausti bus malonu, kai toliau pabėgti nuo miesto nesti galima. Koks patogumas ir koks malonumas! Tad jus visus sveikinu iš visos širdies.“<sup>19</sup>

Laiškuose aptinkamos dvi įdomios nuorodos į Vergilijaus *Eneidą*. Pirmoji – dar 1940 m. laiške, kuriame Valkūnas pasakoja apie savo bėdas Plungėje. Jis paskirtas Plungės gimnazijos inspektoriumi, dėl ko visiškai nesidžiaugė. Be to, jam liepta dėstyti TSRS konstituciją. Kaip laiške pripažįsta pats Valkūnas, „*caelum terris miscere et mare terrae*<sup>20</sup>: nežinau, nei ką kalbėti, nei kaip kalbėti, o reikia kalbėti. Taigi malonumas menkas...“<sup>21</sup> Ši Vergilijaus *Eneidos* vieta pasakoja apie Enėją, kuris, palikęs Troją, laivais leidžiasi ieškoti vietos naujam miestui įkurti. Jo kelionę jūra trikdo deivė Junonė, kuri įtikina vėjų dievą Ajolą sukelti didžiulę audrą. Minėta eilutė – tai jūrų dievo Neptūno žodžiai, kuris piktinasi, kad be jo žinios jūroje vyksta tokie dalykai. Pasirinkta eilutė rodo asmeninę Valkūno dramą sovietinio režimo akivaizdoje – jis sunkiai susitaiko su dviprasmiška situacija, kai jam liepiama dėstyti tai, ko jis neišmano ir kuo, galima manyti, netiki. Kita interpretacija galėtų šią citatą sieti su Juvenalio II satyros 25 eilute: *Quis caelum terris non misceat*

<sup>15</sup> *Ten pat mes visi esame genami*; Horacijus. *Odės*, II. 3.25.

<sup>16</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambraskas Valkūnui, [1986 03 23].

<sup>17</sup> *Ibid.*

<sup>18</sup> *Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus, / hortus ubi et tecto vicinus iugis aquae fons / et paulum silvae super his foret [...]. Turėjau tokią svajonę: lopinėlis žemės, ne toks jau didelis, kur būtų sodas ir netolies prie pašiūrės vandens šaltinis ir virš jo plotelis miško.* Horacijus. *Satyros*, II. 6, 1–3.

<sup>19</sup> *Ibid.*

<sup>20</sup> *Dangų maišyti su žemėmis ir žemę su jūra* – tai laisva Vergilijaus *Eneidos* I kn. 133–134 eilutės *Iam caelum terramque meo sine numine, venti, miscere [...]. audetis* („Be mano leidimo jau, vėjai, drįstate dangų maišyti su žeme“, vert. A. Dambraskas) parafrazė.

<sup>21</sup> LNMMB, f. 147, b. 98, l. 14v, Valkūnas Dambraskui, [1940 10 26].

*et mare caelo*.<sup>22</sup> Šioje satyroje Juvenalis peikia Romoje įsivyravusią veidmainystę, kai visiškai amoralūs žmonės aiškina apie teisingumą, dorovę ir skaistumą. Apskritai, satyra atskleidžia gilų Romos gyventojų moralinį nuosmukį, naikinantį pačią valstybę. Atrodo, kad laiške randama citata galėtų būti tikėtina nuoroda ir į šį autorių.

Dar kartą Vergilijaus citata pasirodo 1969 m. Valkūno laiške, kuriame jis išreiškia užuojautą mirus Dambrausko motinai: „Nors gerai žinau, kad mano žodžiai, ypač taip vėlai tarti, nedaug reikš, bet patikėk, kad nuoširdžiai nuoširdžiai spaudžiu Tau ranką ir užjaučiu, mirus Motinai. Visgi mes mirtingi, *stat sua cuique dies*<sup>23</sup>, bet Motinos laidotuvės – skaudžiausias smūgis, kurį tik laikas, kuris viską naikina ir užmarštin neša, pamažu įstengia nuslopinti...“<sup>24</sup> Valkūno cituoti Vergilijaus žodžiai – tai Jupiterio paguoda Herakliui, kurio sūnui Palantui buvo lemta žūti dvikovoje. Taigi net pusdievių vaikams skirta neišvengiama lemtis, ką jau kalbėti apie paprastus mirtinguosius. Užuojautos žodžius Valkūnas išminimo kūrinio tikriausiai parenka neatsitiktinai – vos prieš porą metų Vergilijaus *Eneidą* išvertė pats A. Dambrauskas, kuriam ir skirta ši užuojauta.

Kitas laiškuose cituojamas romėnų autorius – Lukrecijus ir jo poema *Apie daiktų prigimtį*. Valkūnas, pasakodamas apie savo mokytojavimo patirtį Plungės gimnazijoje, rašo: „Taigi lavinu žemaitukus lotynų kalboje, kiek pajėgiu. Tik vargas, kad jie baisiai linkę „ilsėtis“: nejudink jo, tai jis ir miega, net išdykauti tingi, anot Lukrecijaus, *vigilans stertit*<sup>25</sup>.“ Atrodo, kad Valkūnas parenka Lukrecijaus žodžius situacijai apibūdinti labai tiesiogiai ir neverta ieškoti juose gilesnės Lukrecijaus dėstomos filosofinės minties. Apskritai, Valkūno laiškuose dažnas ironiškas rašymo tonas, o lotyniškos citatos jį tik dar labiau sustiprina, be to, leidžia išvengti tiesmukiškumo. Gilesnės analizės verta kita Lukrecijų cituojanti ištrauka. Jau minėtame laiške, kuriame Valkūnas užsimena apie *vir doctissimus* Gasiūną, jis pasakoja, kaip Gasiūnas vedžiojęs jį po savo ūkį, aprodęs savo namus ir gyręsis kitais turtais, nuolat ragindamas įspėti, kiek kuris daiktas kainuoja. Šį epizodą Valkūnas užbaigia Lukrecijaus citata: *O miseris hominum mentes, o pectora caeca*!<sup>26</sup> Kūrinyje Lukrecijus dėsto epikūrizmo filosofijos principus, ypač pabrėždamas, kad tikrai išmintingas žmogus neturi geisti begalinės valdžios, turto, malonumų ar kitų siekių, bet gyventi pagal gamtos dėsnius, t. y. pasitenkinti tuo, kas yra pakankama, kartu nepatirdamas nerimo ir baimės. Taigi, pavartodamas šią citatą, Valkūnas parodo savo nepritarimą turtų demonstravimui ir savo požiūrį į tokius žmones kaip Gasiūnas, nes laimę lemia visai kiti dalykai.

<sup>22</sup> *Kas nemaišytų dangaus su žeme ir jūra plačiaja* (vert. Aleksandra Bendoriūtė; Juvenalis. *Satyros*, II. 25).

<sup>23</sup> *Laukia visų diena, [mažai negrąžinamo laiko / Žmogui duota gyvent [...]. Vert. A. Dambrauskas. Vergilijus. Eneida, X. 467.*

<sup>24</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1969 06 07]. Galima prielaida, kad ir žodžiai apie „viską naikinantį laiką“ yra aliuzija į Antikos kūrinių, pavyzdžiui, į Horacijaus *Exegi monumentum*. Šiek tiek anksčiau tais pačiais metais Dambrauskas savą šios giesmės vertimą buvo atsiuntęs Valkūnui: „[...] Jo nei lietūs pragrauš, nei siusdami piktai / Šiaurės vėjai nuvers, **nei suardyti valios / Amžių amžiai ilgi, skaičiaus neturintys** / [...]“ VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1969 03 02].

<sup>25</sup> *Būdraudamas snaudžia*. Lukrecijus. *Apie daiktų prigimtį*, III. 1048. LNMMB, f. 147, b. 98, l. 17v, Valkūnas Dambrauskui, laiško nr. 12, [1939 12 02].

<sup>26</sup> *O niekingos mintys žmonių! O širdys bejausmės!* (vert. Merkelis Račkauskas; Lukrecijus. *Apie daiktų prigimtį*, II. 14).



Vienas lotyniškas palinkėjimas aptinkamas Naujųjų Metų proga. Siunčiamame atvirlaiškyje Valkūnas linki Dambraskui ir jo šeimai *fulgeant candidi vobis soles*<sup>27</sup>. Tai akivaizdi nuoroda į vieną iš Katulo eilėraščių<sup>28</sup>. Jame poetas prisimena savo buvusią mylimąją, su kuria būnant kartu jiems „skaisčiai šviesdavusi saulė“. Būtent tokių dienų Valkūnas linki Dambraskų šeimai.

Kiek sudėtingiau interpretuoti Livijaus citatas, nes jos gana trumpos ir kartojamos ne vienoje veikalo *Nuo miesto įkūrimo* vietoje. Štai, pavyzdžiui, Valkūnas, perpasakodamas Dambraskui girdėtus Eugenijaus Meškausko išpūdžius iš kelionės po JAV, rašo: „Klausėmės, bet nesizavėjome. J. Baltušis kadaise rašė įdomiau. Matyt, ir visa situacija pasikeitusi: gali prisiminti Paties cituotus T. Livijaus žodžius apie *introductio exercitus*<sup>29</sup>. Bijo žmonės, vengia daug kalbėti, kraiposi.“<sup>30</sup> Yra net keturios galimos vietos, į kurias galėtų referuoti ši citata<sup>31</sup> – trys iš jų pasakoja apie vienokią ar kitokią romėnų kariuomenės judėjimą prieš kitas tautas. Laiškas rašytas 1969 m., netrukus po Prahos pavasario, todėl galima daryti prielaidą, kad abiem respondentams žinoma referencija galėjo būti susijusi su minėtais įvykiais. Kita vertus, frazė vardininko forma, kaip laiške, Livijaus raštuose nevartojama. Tai leidžia kelti kiek kitokią hipotezę – galbūt tai nėra nuoroda į Livijaus kūrinius, o šis romėnų autorius paminėtas tik norint užmaskuoti lotyniškai parašytus žodžius. Tokiu būdu tie, kurie galimai tikrino laiško turinį, šių nuorodą į lotynišką tekstą galėjo praleisti be didesnės analizės, arba, jei ir būtų ieškoję, tokios citatos būtų negalėję rasti. Sekant šia versija, lotyniškus žodžius reikėtų traktuoti ne kaip aliuziją į Livijų, bet kaip tiesioginį vertimą iš lietuvių kalbos arba rusų oficialiojoje propagandoje vartojamos terminologijos. Tokiu atveju galima teigti, kad šis epizodas gali būti laikomas ezopinės kalbos pavyzdžiu.

Antrasis Livijaus kūrinio paminėjimas gali kiek aiškiau būti siejamas su Prahos pavasario įvykiais, trukusiais nuo 1968-01-05 iki 1968-08-21 (Janas Palachas susidegino 1969-01-16). 1969 m. rugsėjį Valkūnas Dambraskui rašo: „Iš platesnio pasaulio nedaug ką žinau [...]. Prieš metus, anot Livijaus, čekai ieškojo žmogaus, *quis exercitum invitasset*<sup>32</sup>, dabar gi, atrodo, aišku viskas: surado, išaiškino, reikia tik veikti ir *caput deminuere*<sup>33</sup>.“<sup>34</sup> Pastarasis žodžių junginys randamas XXII knygos 60 skyriuje ir, kaip atrodo, gali būti mūsų ieškomas atvejis dėl kelių priežasčių: 1962 m. Klasikinės filologijos katedros protokoluose matyti, kad Valkūnas Titą Livijų skaitė su studentais, o 1976 m. katedros

<sup>27</sup> *Tegul jums šviečia skaisčios saulės*, LNMMB, f. 147, b. 99, Valkūnas Dambraskui, [1983 12 26]. Įdomu pastebėti, kad Valkūnas panašią frazę – taip pat Naujųjų metų proga – penkmečiu anksčiau užrašė laiške emigracijoje, Vokietijoje, gyvenusiam filologui klasikui Antanui Rukšai: „Na, likite sveiki, būkite smagūs: *semper fulgeant Tibi candidi soles!* Linkėjimai ir sveikinimai nuo Antano D.“ DSHI, f. 150 (Rukša), b. 003, l. 1, Valkūnas Rukšai, [1977 12 22].

<sup>28</sup> *Fulsere quondam candidi tibi soles!* [...] (Cat., 8,3), Šypojos tau anuomet spindulys saulės (vert. H. Zabulis; Katulas. *Lyrika*. 1969, p. 24).

<sup>29</sup> *Kariuomenės įvedimas*.

<sup>30</sup> MLLM, A. Dambrasko fondas, Valkūnas Dambraskui, [1969 06 01].

<sup>31</sup> Šis žodžių junginys kitomis gramatinėmis formomis randamas šiose Tito Livijaus *Nuo miesto įkūrimo* vietose: XL. 25.1, XL. 33.3, XLI. 101. ir XXXIX knygos santraukoje (*periocha*).

<sup>32</sup> *Kuris iškviestų kariuomenę*.

<sup>33</sup> *Pažeminti statusą*.

<sup>34</sup> MLLM, A. Dambrasko fondas, Valkūnas Dambraskui, [1969 09 13].

mokslininkė Janina Mažiulienė publikavo trijų (XXI–XXIII) Tito Livijaus kūrinio knygų vertimą. Galima pagrįstai manyti, kad Valkūno citata galėjo būti būtent iš šių knygų, kurios panašiu metu nagrinėtos ir aptartos katedroje.

XXII knygoje aprašomas karas su Hanibalu. 59 skyriuje pasakojama apie romėnus, patekusius į nelaisvę po Kanų mūšio, ir apie Romos senato svarstymą, ar derėtų juos išpirkti pasitelkiant viešąsias lėšas, ar leisti tai atlikti giminaičiams savo lėšomis. 60 sk. pateikiama Marko Manlijaus Torkvato kalba, kurioje teigiama, kad jis neprieštarautų išpirkti belaisvius, tačiau jų atsiųstas pasiuntinys beveik gyrėsi, kad minimi romėnų kariai buvo paimti prieš o tai nelaisvę, o tai nedera tikram romėnui. Jis netgi apkaltina, kad belaisviai turėjo proą prasiveržti, tačiau pasirinko nelaisvę:

*Septyni tūkstančiai žmonių galėjo prasiveržti net ir per tankią priešų rikiuotę; [...] [P. Sempronijus Tuditanas] rodė kelią, vedantį tiek į išsigelbėjimą, tiek į garbę, grąžinantį juos į tėvynę pas gimdytojus, žmonas ir vaikus. Jums pritrūko drąsos patiems išsigelbėti, o ką būtumėte darę, jei būtų reikėję mirti dėl tėvynės? Penkiasdešimt tūkstančių piliečių ir sąjungininkų tą pačią dieną krito negyvi aplink jus. Jeigu jau tiek šaunumo pavyzdžių jūsų nejaudina, tai niekas niekada nebejaudins. [...] Laisvi ir nenukentėję jūs veržiatės į tėvynę; ką gi, veržkitės, kol tėvynė tebėra ir kol esate jos piliečiai: bet ar ne per vėlai veržiatės, netekę pilietybės teisių ir tapę kartaginiečių vergais?*<sup>35</sup>

Jeigu prielaida, kad Valkūnas būtent šią Livijaus ištrauką turėjo omenyje, yra teisinga, tai veda prie tolesnių labai įdomių interpretacijų. Galima manyti, kad taip alegoriškai Hanibalo karas prilyginamas Prahos pavasario įvykiams: čekai panašūs į romėnus, susidūrusius su valstybine grėsme – Varšuvos sutarties valstybių invazija (arba analogiškai – su Hanibalo vedamais pūnais). Torkvato išsakomi priekaištai ir klausimai romėnams, neįdėjusiems pakankamai pastangų savo tėvynės interesams apginti, galėtų būti keliami ir čekams, kuriems nepavyko pasiekti Prahos pavasaryje iškeltų tikslų.

Valkūno cituotus žodžius *quis exercitum invitasset* galima sieti su konservatyviuoju Čekoslovakijos Komunistų partijos sparnu, kurio nariai, oponuodami tuometiniam KP vadovui Aleksandrui Dubčekui ir bijodami jo inicijuotų liberalių reformų, siekusių sukurti „socializmą žmogišku veidu“, parašė laišką Leonidui Brežnevui, prašydami „broliškos pagalbos“ atkuriant tvarką Čekoslovakijoje<sup>36</sup>. Taip pat reikia pabrėžti, kad Livijaus minimas *deminuti capite* reiškė statuso praradimą, o Valkūnas šį žodžių junginį vartoja kiek kita prasme – už šiuos įvykius kažkas turėjo „netekti galvos“. Galima manyti, kad omenyje turėtas būtent KP vadovas Dubčekas, nes, po Varšuvos sutarties įvedus kariuomenę, jis buvo priverstas pasitraukti iš einamųjų pareigų ir į politiką grįžo tik 1989 m.

Sunkumų kyla nustatant ir kai kurias kitas citatas. Vieną iš savo laiškų Dambrauskas pradeda taip: „Vykdaū žodį, kad ir nieko gero nei įdomaus šiandien neparašysiu. Naujo

<sup>35</sup> Vert. Janina Mažiulienė. Livijus, T. (*Nuo miesto įkūrimo*) *Hanibalo karas* (XXII, 60), p. 177–178. Lotyniškas terminas *demunitio captis* – teisinės sistemos reiškinys, kai dėl vienokių ar kitokių priežasčių apribojamas piliečio statusas. Priklausomai nuo aplinkybių, egzistavo trys skirtingi mažinimo lygiai (*maxima, media, minima*).

<sup>36</sup> Šį laišką pasirašė ir *iškvietė kariuomenę* penki Čekoslovakijos KP nariai: Aloyzas Indra, Drahomiras Kolderis, Oldrychas Švestka, Vasilijus Biliakas ir Antoninas Kapekas.



pas mus nieko neatsitiko, tebegyvename ta pačia *fragilitates humanae*<sup>37</sup> nuotaika.“<sup>38</sup> Šią frazę galima rasti Kurcijaus Rufo, Plinijaus Vyresniojo, Kvintilijano, Senekos Vyresniojo, Apulėjaus, Plinijaus Jaunesniojo ir kitų autorių kūriniuose. Sunku pasakyti, ar Dambrauskas turėjo omenyje kurio nors iš šių autorių minėtą „žmogaus trapumą“, ar ši žodžių junginį pavartojo be didesnių aliuzijų į Antikos kūrinius. Tokių pavyzdžių galima rasti ir daugiau, juos veikiausiai derėtų priskirti sociolektui: kai kurie gerai žinomi lotyniški posakiai korespondentų buvo vartojami natūraliai, tarsi sentencijos, negalvojant apie konkrečius autorius.

Panašus vartojimo atvejis randamas ir Valkūno laiškuose. Jis, pasakodamas apie Aleksio Churgino jubiliejų, rašo: „Aleksys Ch. savo 60-ties metų jubiliejų atšventė kukliai: ne jis ir nėra nei *pater patriae*, nei *liberator ac restitutor rei publicae*<sup>39</sup>, koks buvo A. V.<sup>40</sup>, miręs prieš metelius.“<sup>41</sup> Nors šias frazes galima rasti Antikos autorių tekstuose, čia Valkūnas jas vartoja platesniame kontekste – priskirdamas tokius titulus kaip „Tėvynės Tėvas“ ar „Respublikos išlaisvintojas ir atstatytojas“ kolaboravusiems su sovietais asmenims, tarsi šie būtų Romos imperatoriai ar kiti iškilūs romėnai, jis dar kartą lotynų kalbą pavartoja ironiškam rašymo stiliui sustiprinti. Viename iš laiškų Valkūnas buvo užsiminęs, kad jo žentas, anglų kalbos specialistas Algis Geniušas, artėjant Miltono 300 metų mirties sukakčiai, norėtų išversti *Prarastąjį rojų*, tačiau abejoja, ar leidykla to imsis<sup>42</sup>. Po poros mėnesių Dambrauskas teiraujasi, kaip reikalai dėl Miltono vertimo, ir priduria: „*Vagos* ponai ir seniau nelabai norėjo žmonių *von aussen*<sup>43</sup>, o dabar kromelio ribas, atrodo, dar daugiau suveržė. Betgi *non semper sic erit*<sup>44</sup>, nieko nėra nekintamai pastovu. Jis galėtų daug ką labai gerai padaryti.“<sup>45</sup> Vėlgi, sunku pasakyti, ar ši frazė referuoja į Antikos šaltinius, nors ten ir galima ją rasti (pavyzdžiui, Šv. Augustino knygoje *Apie pasninko naudą* arba (šiek tiek perfrazuotą) vienoje iš Horacijaus *Odžių*<sup>46</sup>). Vis dėlto vargu ar šiuo atveju reikėtų ieškoti nuorodų į Antikos tekstus.

Lotyniškų posakių buvo semiamasi ir iš Šventojo Rašto ar vėlesnių laikų šaltinių. Galima aptarti kelis tokius atvejus. Valkūnas, pasakodamas apie Vilniaus universitete vykusią literatūrai skirtą konferenciją, mini tuomečio rektoriaus Jono Kubiliaus pranešimą: „Jis kalbėjo gerai ir įdomiai: atrėmė (matyti, Maskvoje) pasklidusius gandus, jog senajame Vilniaus u-te svarbiausią vietą užėmusi teologija. J. Kubilius, statistika remdamasis, įtikinamai nupasakojo, jog šitaip nebuvo, jog čia buvo u-tas europinio masto, ir visi mokslai

<sup>37</sup> *Žmogaus trapumo*.

<sup>38</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1969 03 02].

<sup>39</sup> *Tėvynės tėvas ir respublikos išlaisvintojas bei atstatytojas*. Pirmasis asmuo, gavęs iš Romos senato „Tėvynės tėvo“ titulą buvo Katilinos sąmokslą atskleidęs Ciceronas. Taip jį vadina Plutarchas (πατήρ πατρίδος, Plut. *Cic*, 23.3), tokį pagerbimą savo kūriniuose fiksuoja ir pats Ciceronas (*me [...] multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant*; *Cic. Sest.*, 57).

<sup>40</sup> Turimas omeny Antanas Venclova, miręs 1971-06-28.

<sup>41</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1972 06 15].

<sup>42</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1972 09 29].

<sup>43</sup> *Iš išorės* (vok.).

<sup>44</sup> *Ne visada taip bus*.

<sup>45</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1972 11 12].

<sup>46</sup> Augustinas. *Apie pasninko naudą*, I. 3; Horacijus. *Odės*, II. 10, 17–18, *non, si male nunc, et olim sic erit* (*Ne, jei dabar blogai, kada nors bus kitaip*).

būdavo dėstomi. Gera kalbėjo J. Kubilius, bet jo balsas – *vox clamantis in deserto*<sup>47</sup>. Nieko negali padaryti, nieko negali lemti.<sup>48</sup> Iš laiško matyti, kaip imperialistinis diskursas, diktuojamas imperijos centro, negalėjo būti paneigiamas periferijos mokslininkų net ir pasitelkiant faktus. Taigi šiuo atveju Valkūnas pavartoja citatą nurodydamas, kad teisingus dalykus sakantis rektoriaus balsas liko neišgirstas tarsi šauksmas tyruose. Kitu atveju cituojamas Viduramžiais paplitęs posakis *contra vim mortis non est medicamen in hortis*<sup>49</sup>. Šį posakį Valkūnas prisimena pasakodamas Dambrauskui apie neseniai nuo vėžio mirusį filologą Dangerutį Čebelį ir tokios pat lemties buvusį dekaną Klemensą Simašką.

Panašiam kontekste randama dar viena frazė. Pasveikinęs Valkūną 70-mečio proga, Dambrauskas prisimena, kad tais metais mirė daug jų pažįstamų žmonių: „Praėjusieji 1983-tieji nusinešė labai daug mums žinomų ir artimų vardų. Kai atsigręži – ir liūdna, ir gūdu. Tai vis maždaug mūsų kartos žmonės. *Quam velociter, quam atrociter!*<sup>50</sup> Betgi taip yra negi nuo šios giesmės laikų.“<sup>51</sup> Tai nuoroda į gerai žinomą Viduramžiais sukurtą studentų himną *Gaudeamus igitur*. Antrojoje strofoje skelbiama: „Mirtis ateina greitai (*velociter*), pagrobia mus žiauriai (*atrociter*).“ Dambrausko laiške užuomina į „giesmę“ beveik nepalieka abejonių dėl šios nuorodos.

Dar vieną Viduramžių posakį Valkūnas pavartojo iliustruodamas pasakojimą apie J. Dumčiaus ir jo tekstų redaktoriaus V. Butkaus santykį: „Dumčius labai patenkintas V. Butkaus konsultacijomis: mano manymu, tas redaktorius per daug padėti negali, bet J. Dumčius giria, kaip išmaningą ir „patyrusį darbuotoją“. Bet J. Dumčius – *Sancta simplicitas!*<sup>52</sup>“ Ankstesniuose savo laiškuose Dambrauskas ir Valkūnas labai ribotai vertino Butkaus kaip redaktoriaus galimybes ir laikė jį prisitaikėliu. Taigi šia fraze Valkūnas kritiškai vertina Dumčiaus pasirinkimus šioje situacijoje.

Prieš pereinant prie graikiškų citatų tikslinga aptarti keletą tarpinių pavyzdžių, kai graikiški posakiai užrašomi lotyniškai. Rašydamas apie savo darbą mokykloje, Dambrauskas skundžiasi, kad turi vos porą kolegų vyrų, o visos kitos – moterys (vadina jas „šnekauskienėmis“). Taip pat priduria, kad nė neina į mokytojų kambarį, kur moterys arba matuojasi neseniai į prekybos tinklą „išmestas“ prekes, arba pasakoja riebius anekdotus, „nuo kurių nė neima juokas“. Visą šią situaciją apibūdina taip: „*Et vox, vox, praeterea nihil*<sup>53</sup>, kaip visame mūsų gyvenime.“<sup>54</sup> Šis posakis aptinkamas graikiškai rašiusio Plutarcho rinkinyje *Moraliniai pamokymai*<sup>55</sup>, tačiau laiške pateiktas lotyniškas variantas,

<sup>47</sup> Tyruose šaukiančiojo balsas. Evangelija pagal Joną, I. 23; Evangelija pagal Matą, 3.3; Izajo knyga, 40.3.

<sup>48</sup> LNMMB, f. 147, b. 98, Valkūnas Dambrauskui, [1978 06 01].

<sup>49</sup> Prieš mirties jėgą soduose nėra jokio vaisto. LNMMB, f. 147, b. 98, Valkūnas Dambrauskui, [1978 10 01]. Dažnai šiame posakyje vietoj *medicamen* vartojama *salvia* (šalavijas) arba *herba* (žolelė).

<sup>50</sup> Kaip greitai, kaip žiauriai.

<sup>51</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1984 02 06].

<sup>52</sup> Šventasis naivumas! Ši frazė priskiriama čekų reformatoriui Janui Husui. Pasakojama, kad jis taip sušukęs, kai pamatė, kaip į laužą, kuriame buvo deginamas, senutė meta dar kelias šakeles, norėdama parodyti savo pamaldumą.

<sup>53</sup> Balsas, balsas ir daugiau nieko.

<sup>54</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Dambrauskas Valkūnui, [1976 03 13].

<sup>55</sup> Plutarchas. *Moraliniai pamokymai* (*Lakedaimoniečių posakiai*). Τύλας τις ἀφδὸνα καὶ βραχέϊαν πᾶνυ σάρκα ἐϋρὼν εἶπε ‘φωναὶ τὸ τίς ἐσσι καὶ οὐδὲν ἄλλο (Plut. *Apoph.* 69).

randamas ir lotyniškų sentencijų rinkiniuose. Visa istorija skamba taip: „Žmogus, nupešęs lakštingalą ir beveik neradęs jokios mėsos, pasakė: tu esi vien balsas, daugiau nieko.“ Taigi Dambrauskas savo šnekias koleges prilygina šiai lakštingalai, kuri gražiai čiulba, bet daugiau niekam netinka.

Keliais atvejais graikiškos citatos parašomos lotyniškais raidėmis. Aptardamas netrukus išėisiančią *Pasaulinės bibliotekos* seriją, Dambrauskas apžvelgia planuojamus išleisti Antikos autorių leidimus ir sakosi leidykloje pažįstas tik Eugeniją Stravinskienę ir Dianą Bučiūtę, tačiau viena su „serija“ nedirba, o kita „didžiuliosios ratuos [...] tikriausiai nieko negali“. Jis priduria: „*Autos epha* ir baigta!“<sup>56</sup> Ši frazė, reiškianti „jis pats tai pasakė“, siejama su graikų filosofu Pitagoru ir jo pasekėjais (Redfield, 2010, p. 48). Frazė vartota kaip autoriteto patvirtinimas, reiškiantis, kad mokytojo pasakytas teiginys yra neabejotinas. Iš to galima suprasti, kad Dambrausko pažintys leidykloje buvo ribotos ir jis negalėjo daryti įtakos sprendimų priėmėjams. Vis dėlto lieka neaišku, ar Dambrauskas, pavartodamas žodį „autos“, omenyje turėjo konkretų asmenį, ar ši sentencija pavartota abstrakčiai.

Graikišką citatą lotyniškai Dambrauskas užrašė ir kitame laiške. Pasakodamas apie leidybinius reikalus, jis užsimena, kad *Naujų knygų* žurnalo redakcija paprašė jo parašyti „vertėjo žodį“, tačiau į leidinį įdėjo tik dalį rašinio. Dambrauskas teigė manęs, kad dalies neleido dėti „*Šviesos*“ redaktoriai, ir priduria: „Tiek to, *ptochos to pneumati*“<sup>57</sup> dėl to nebūsiu.“ Ši frazė, aptinkama Naujajame Testamente, verčiama kaip „vargdienio dvasią turintis“. Dambrauskas nori pasakyti, kad dėl nesiskaitymo su juo jis nesirengia jaustis nuskriaustas ir toliau laiške rašo, jog svarbiausia, „kad tik knyga išeitų“<sup>58</sup>.

Laiškuose randamos tik dvi graikiškos citatos originaliais rašmenimis. Tiksliau sakant, viena iš šių citatų yra ant voko. Tai matome 1969 m. Valkūno siųstame laiške Dambrauskui. Ant voko, tiek vienoje, tiek kitoje pusėje užrašyta: *μοῖρα τανηλεγέος τανάτοιο*<sup>59</sup>. Šie Homero žodžiai apie neišvengiamos mirties lemtį (arba moirą) nusako ir voke esančio laiško turinį. Prieš pažvelgdami į patį laišką, aptarkime, kokiuose kontekstuose minėtus žodžius vartojo Homeras ir kokios mintys galėjo kilti Dambrauskui dar prieš atplėšiant voką.

Moirą, arba lemtį, *Odisėjoje* galima rasti ne kartą<sup>60</sup>. Net tris kartus šis fragmentas beveik pažodžiui atsikartoja panašiam kontekste: Penelopės rankos siekiantys jaunikiai pasakoja, kaip ši dienomis audžia įkapes Odisėjo tėvui Laertui, o naktimis savo audimą išardo ir taip atitolina vestuves (*Od.*, II. 85–110), tą pačią istoriją Penelopė pasakoja elgeta apsimetusiam Odisėjui (*Od.*, XIX. 123–155), galiausiai, šią istoriją Agamemnonui požemių pasaulyje perpasakoja vienas iš Odisėjo nudaigotų jaunių – Amfimedontas (*Od.*, XXIV. 98–146). Penelopės žodžiai skamba taip:

<sup>56</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1985 11 27].

<sup>57</sup> Gr. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τοῦ πνεύματος – *Palaiminti, turintys vargdienio dvasių* (*Evangelija pagal Matą*, 5.3).

<sup>58</sup> VUBRS, f. 231, b. 12, Dambrauskas Valkūnui, [1974 06 02]. Tuo metu leidykloje buvo tvarkomos Dambrausko verstos Sofoklio *Tragedijos* ir Komenskio *Raštai*.

<sup>59</sup> *Moirā (lemtis) neišvengiamos mirties*. Ši frazė – *μοῖρα τανηλεγέος θανάτοιο* – Homero poemose, ypač *Odisėjoje*, gana dažna. MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1969 09 13].

<sup>60</sup> Hom. *Od.*, II. 100; III. 238; XIX. 145; XXIV. 135.

Vyrai mieli, jaunikiai, kurie, Odisėjui prašuvus,  
Siūlot man ranką, turėkit kantrybę, palaukit, kol baigsiu  
Austi audinį, kad man nenueitų metmenys niekais, –  
Įkapes tėvui Laertui, idant, kai *moira* piktoji  
Jo išsivesti ateis *mirties neišvengiamą* dieną,  
Nepriekaištautų piktai kokia achajė prieš žmones:  
Šitiekl jis turto sukrovė, o guli dabar be drobulės.<sup>61</sup>

Ši ištrauka gana tiksliai nurodo, apie ką bus rašoma laiške. Valkūnas jame aprašo, kaip jo žentas A. Geniušas Romainių kapinėse šalia savo motinos perlaidojo tėvą: „Tėvas miręs prieš 19 metų, todėl jo palaikai menki – vieni kauleliai ir batukai... Bet parvežė, palaidojo ir gerai. Dabar abu kapai greta, geriau papuošti, prižiūrėti.“<sup>62</sup> Taigi Valkūnas šia citata sugretino Penelopės audžiamas įkapes Odisėjo tėvui ir savo žento tėvo perlaidojimą.

Antroji graikiška citata užbaigia ilgą Valkūno laišką, kuriame jis aptaria daugybę dalykų: Dambrausko verčiamą Homerą, Klasikinės filologijos katedroje vykstančius ginčus tarp Benedikto Kazlausko ir Janinos Mažiulienės dėl Šrėterio poemos *Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną* vertimo, kitus katedros ir universiteto reikalus. Baigdamas laišką jis rašo: „Šiuo sykiu tiek. Dovanok, kad daug ko nesugebėjau parašyti: *οἷος ὁ βίος τοῦτος καὶ ὁ λόγος*.“<sup>63</sup> Dar kartą linksmų švenčių! Aleliuja!“<sup>64</sup> Tokia ar panaši frazė randama Plutarcho, Filono Judėjo, Klemenso Aleksandriečio, Sirijano veikaluose<sup>65</sup>, tačiau šiuo atveju nustatyti, ar Valkūnas turėjo mintyse kurį nors iš šių kūrinių, sunku.

### III. Originalūs lotyniški intarpai

Šioje grupėje bus aptarti keli atvejai, kai lotynų kalba veikė kaip priemonė perduoti informaciją, kurios neturėjo sužinoti pašaliniai žmonės. Žinoma, reikia manyti, kad, jei saugumo struktūroms lotyniški įrašai būtų sukėlę įtarimų, būtų rasti asmenys, gebą perskaityti šiuos laiškus. Vis dėlto, galima manyti, kad viena kita nekaltai įterpta lotyniška citata filologų klasikų laiškuose galėjo ir nesukelti įtarimų.

Apie galimybę laiškuose informaciją perteikti lotyniškai Valkūnas užsimena dar 1940 m. spalį. Viena laiško pabaigoje jis rašo: „Rašyk, kas gero Tavo padangėje, ir rašyk lotyniškai, nes *nescio quis censor epistolas ad me missas semper legat*“<sup>66</sup>. Bent ligi

<sup>61</sup> Hom. *Od.*, II. 96–102. Vertė A. Dambrauskas.

<sup>62</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1969 09 13].

<sup>63</sup> *Koks gyvenimas, tokia ir šneka*. Lotyniškų šios frazės variantų randama Senekos *Laiškuose (talīs hominibus fuit oratio qualis vita)* (Sen. *Ep.*, 114) – *Koks žmonių gyvenimas, tokia ir kalba* (vert. D. Dilytė; Seneka. *Laiškai Lucilijui*. Vilnius: Tyto alba, 2010, p. 456), kur Seneka ją nurodo kaip graikišką posakį, ir Cicerono *Tuskulo pašnekiuose (qualis cuiusque animi adfectus esset, talem esse hominem; qualis autem homo ipse esset, talem eius esse orationem)* (Cic. *Tusc.*, V. 47) – *Koks yra kiekvieno žmogaus sielos nusiteikimas, toks yra ir pats žmogus, o koks yra pats žmogus, tokia yra ir jo kalba*.). Šį posakį Ciceronas priskiria Sokratui.

<sup>64</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Valkūnas Dambrauskui, [1970 03 26].

<sup>65</sup> *οἷος ὁ λόγος, τοιοῦτος ἦν ὁ βίος* (Plut. *De Comm.*, 23); *οἷος ὁ λόγος τοιοῦτος ὁ βίος καὶ οἷος ὁ βίος τοιοῦτος ὁ λόγος* (Phil. *De vita Mosis*, I. 29); *οἷος ὁ λόγος τοῖος ὁ βίος* (Clem. *Theol.*, III. 5.44); *οἷος γὰρ ὁ λόγος, τοιόσδε καὶ ὁ βίος* (Clem. *Theol.*, VII. 16.100); *οἷος ὁ βίος, τοιοῦτος ὁ λόγος* (Syr. *Comm. In Her.*, 77.8; 19.22).

<sup>66</sup> *Nežinau, koks cenzorius visada skaito man siunčiamus laiškus*.

šiول gaunu atplėštus...“ Neaišku, ar Dambrauskas pasinaudojo šiuo patarimu, nes 1940–1958 m. jų susirašinėjimo neturime<sup>67</sup>.

Įdomesnė istorija nutiko 1976 m. Kaip savo laiškuose ir atsiminimų knygoje pasakoja Dambrauskas, Benediktas Kazlauskas apie 1960 m. buvo apsiėmęs *Vagos* leidyklai išversti čekų humanisto Komenskio raštus, už tai iš karto gavo 60 proc. honoraro. Po dešimtmečio leidykla pamatė, kad pinigai išmokėti, tačiau vertimas prastas ir netvarkingas. Taigi leidykla kreipėsi į Dambrauską prašydama šį vertimą sutvarkyti. Nors šis ir priešinosi, galiausiai darbą apsiėmė atlikti. Tačiau, kaip sako pats Dambrauskas, vertimą reikėjo pradėti nuo nulio ir viską išversti iš naujo. Kadangi honoraras jau buvo išmokėtas Kazlauskui, būtent jo pavardė liko įrašyta kaip knygos vertėjo, o Dambrauskas paminėtas tarp redaktorių. Galiausiai, knyga cenzūros uždrausta platinti ir liko tik kaip propagandos priemonė. Ją rodydavo ir dovanodavo užsienio delegacijoms (Dambrauskas, 1991, p. 250–253).

1975 m. pasirodžius knygai, apie ją savo laiške Dambrauskas pasakoja Valkūnui: „Pačiam rūpimoji knyga išėjo metų pradžioj ar anų pabaigoj. Knyga didelė, graži, monumentali. Viena gražiausių mūsų knygų leidyboje. Užsieniui skirtieji egzemplioriai būsią drobe įrišti. Bet džiaugsmo nedaug: niekam ji nėra, nebuvo ir nebus rodoma. Duosią po kelis egzempliorius spec-bibliotekom (universiteto, akademijos, instituto) o kita – užsieniui. Pasiųsią į Čekiją, duosią Karakevičiui. Ir ekskursantas už dolerį galėsią nusipirkti spec-parduotuvėj. Man nepriklausė, bet pats kaip vertėjas turėjai gauti<sup>68</sup>: Man pavyko kaip aklai vištai: *exemplaria aliquot in foro nigro iuxta officinam typographicam pretio triplici*<sup>69</sup>. Jeigu negautum, būsi įrašytas į mano kuklius [žodis neįskaitomas, bet galėtų būti „sąrašus“ – A. K.], tik, žinoma, *pretio triplici, ut ego ipse emi*<sup>70</sup>. Tik Benediktui [Kazlauskui] nesakyk: jam ir taip labai sekasi.“<sup>71</sup> Taigi Dambrauskas nusprendė situaciją laiške aprašyti lotyniškai, nes ši veikla nebuvo legali – apeidamas cenzūrą, jis įtikino spaustuvės darbuotojus išnešti ir jam perduoti (ar parduoti) 5 egzempliorius<sup>72</sup>.

## Apibendrinimas

Gausioje Valkūno ir Dambrausko korespondencijoje galima aptikti tiek senovės graikų, tiek lotynų kalbų intarpų. Ne visi jie turi aiškias referencijas į Antikos autorių kūrinius – kai kuriuos vartojimo atvejus galima priskirti profesinio sociolekto sričiai. Vis dėlto galima išskirti kelis Antikos autorių citavimo motyvus – referencija į abiem žinomą

<sup>67</sup> Gali būti, kad šiuo laikotarpiu daugiau laiškų ir nebuvo. A. Dambrauskas 1945 m. suimtas sovietinio saugumo ir nuteistas 10 metų kalėti Sibiro lageriuose. Į Lietuvą grįžo 1956 m.

<sup>68</sup> Rinkinyje skelbiami trijų vertėjų (L. Valkūno, B. Kazlausko ir J. Adomaičio) versti įvairūs Komenskio raštai. Kitame laiške Valkūnas patvirtina gavęs vieną egzempliorių. LNMMB, f. 147, b. 98, Valkūnas Dambrauskui, [1976 03 19].

<sup>69</sup> *Keli egzemplioriai juodojoj rinkoj, šalia leidyklos, triguba kaina.*

<sup>70</sup> *Triguba kaina, kaip aš pats pirkau.*

<sup>71</sup> MLLM, A. Dambrausko fondas, Dambrauskas Valkūnui, [1976 03 13].

<sup>72</sup> Atsiminimų knygoje Dambrauskas (1991, p. 253) nurodo papildomai per vargus po 20 egzempliorių už savo darbą gavęs iš „Knygų prekybos“ ir iš „Vagos“, o 5 išnešę spaustuvės darbininkai. Visas knygas nurodo išdovanojęs artimiesiems.

Antikos kūrinį kartu nušviečia laiške aptariamą situaciją, neretai net panaikina poreikį detaliau ją aprašyti. Vienais atvejais numanomos paslėptos prasmės negali būti siejamos su bandymu kalbėti Ezopo kalba, tai veikiau intelektualinis žaidimas, galėjęs vykti dėl panašaus pašnekovų kultūrinio išprusimo. Kitais atvejais antikinės literatūros išmanymas ir nuorodos į ją galėjo maskuoti režimo požiūriu pavojingas ar nepriimtinas pašnekovų mintis. Tai jau galima vertinti kaip antikinių kalbų pasitelkimą ezopinei kalbai perteikti. Vis dėlto, kaip ir dera tokiam raiškos būdai, net ir šiandien miglotos nuorodos gali sulaukti ne vienos interpretacijos – turint tik laiškus, sunku perprasti visas pašnekovų užuominas.

Nuoroda į Antikos autorius taip pat gali sustiprinti ir paryškinti laiške išsakomas mintis, pavyzdžiui, guodžiant ar reiškiant užuojautą. Neretai Valkūno laiškuose lotyniškos citatos ar frazės pasitelkiamos ten, kur jis rašo ironiškai. Tai savotiška meninė priemonė tokioms ironiškomis mintims sustiprinti.

Galiausiai, lotynų kalba visiškai tiesiogiai galėjo būti vartojama kaip slaptos informacijos kodavimo kalba. Tokia galimybė aptarta viename iš pirmųjų išlikusių respondentų laiškų, tačiau iš tikrųjų ji, bent jau išlikusiuose laiškuose, panaudota tik kartą. Taigi antikinės kalbos korespondencijoje galėjo atlikti „slaptos kalbos“ funkciją, tačiau šia galimybe pasinaudota tik išskirtiniu atveju. Dažniausiai antikinės kalbos ir nuorodos į Antikos kūrinius veikė kaip kontekstą išplečiančios, perduodamą žinių sustiprinančios, intelektualinį žaidimą kuriančios priemonės, atspindinčios tarpukario Lietuvoje susiformavusį pašnekovų kultūrinį identitetą, stipriai paremtą antikinės kultūros išmanymu.

## Bibliografija

### Šaltiniai

- Biblija, 1999. *Rubšio ir Kavaliausko Biblija*. LBD ekumeninis leidimas (Biblija RK\_E1999).
- Homeras, 1979. *Odisėja*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga.
- Homeras, 2007. *Iliada*. Antra laida. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga.
- Horacijus, 1977. *Lyrika*. Vertė H. Zabulis. Vilnius: Vaga.
- Juvenalis, 1983. *Satyros*. Vertė A. Bendoriūtė. Vilnius: Vaga.
- Katulas, 1969. *Lyrika*. Vertė H. Zabulis. Vilnius: Vaga.
- Livijus, T., 1976. *Hanibalo karas: Romos istorijos XXI–XXIII knyga*. Vertė J. Mažiulienė. Vilnius: Vaga.
- Lukrecijus, 1964. *Apie daiktų prigimtį*. Vertė M. Račkauskas. Vilnius: Mintis.
- Martialis, M. V., 1998. *Epigramos*. Vertė A. T. Veličkienė. Vilnius: Baltos lankos.
- Ovidijus, 2016. *Liūdesio elegijos*. Vertė E. Ulčinaitytė. Vilnius: Alma littera.
- Seneka, L. A., 2010. *Laiškai Lucilijui*. Vertė D. Dilytė. Vilnius: Tyto alba.
- Vergilijus, 1989. *Eneida*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga.

### Literatūros sąrašas

- Dambrauskas, A., 1991. *Viskas praeina*. Vilnius: Vaga.
- Jevsejevas, P., 2014. Ezopo kalba: turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 73, p. 141–156.
- Jevsejevas, P., 2015. Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas. In: D. Satkauskytė, red. *Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 289–311, 499–500.
- Klumby, V., 2016. Ezopo kalbos prielaidos ir formavimasis sovietinėje Lietuvoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2(40), p. 68–85. <https://doi.org/10.61903/GR.2016.204>.



- Klumbys, V., 2021. *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Kmita, R. (sud.), 2015. *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kubilius, V., Rakauskas, V. ir Vanagas, V. (red.), 2001. *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Redfield, J., 2010. The philosophers and the many. *History of Religions*, 50(1), pp. 43–53. <https://doi.org/10.1086/651725>
- Satkauskytė, D., 2007. Ezopo kalba kaip teorinė sąvoka, arba kaip mums kalbėti apie sovietmečio literatūrą. *Metai*, 5, p. 102–103.
- Satkauskytė, D., 2019. Ezopo kalba. In: A. Kalėda, R. Kmita ir D. Satkauskytė, sud. *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 261–273.

## Archyvai

- Herderio instituto archyvas, Marburgas (DSHI), f. 150 (Ruksa), b. 003.
- Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNMMB), f. 147, b. 98–99.
- Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM), A. Dambrausko fondas.
- Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUBRS), f. 231, b. 12.